

ELIZA KRUPIŃSKA

**Zbigniew Skowron: *Myśl muzyczna Jeana-Jacquesa Rousseau*,
Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, ss. 328.**

Książka Zbigniewa Skowrona to pierwsza polskojęzyczna synteza muzycznej refleksji Jeana-Jacquesa Rousseau. Jako czołowa postać *Siècle des Lumières*, Rousseau kojarzony bywa najczęściej z problematyką społeczno-polityczną, filozofią języka i beletrystyką. Tymczasem jego myśl muzyczna jest ponad wszystko oryginalna i zasługuje na uwagę: kształtowana zupełnie spontanicznie, z dala od akademickich uprzedzeń, naznaczona kontekstem historyczno-kulturowym i doświadczeniem autodydakty. Rousseau nigdy bowiem nie odebrał regularnego wykształcenia muzycznego, a rozwój jego muzycznych umiejętności i kompetencji naznaczony był w dużej mierze pasją i praktyką amatora.

Praca Z. Skowrona, będąca całościowym spojrzeniem na poglądy muzyczne Rousseau, jest usystematyzowanym, niezmiernie wyczerpującym i skrupulatnie przeprowadzonym studium. Muzyczne idee Rousseau, ukazane z zachowaną chronologią wydarzeń, umiejscowione w kontekście historycznym i biograficznym, stworzyły atrakcyjną rekonstrukcję myśli estetycznej, pozwalającą dojrzeć jej zasadnicze problemy i ich ujęcia.

Przystępna jest konstrukcja książki. Najpierw jest ukazana w sposób jasny i niestroniący od anegdot młodość i edukacja Rousseau; następnie pojawia się charakterystyka projektu notacji cyfrowej; wreszcie zostaje omówiony wkład do dyskusji o operze oraz koncepcja antropologicznej genezy muzyki, a na koniec omówiona zostaje kwestia preromantycznych treści z *Dictionnaire de musique*. Wartość merytoryczną książki podnosi aneks zawierający przedmowę wraz z hasłami muzycznymi z *Dictionnaire de musique* (przetłumaczonymi po raz pierwszy na język polski) oraz fragmenty poświęcone muzyce z *Nowej Heloizy*.

Poglądy teoretyczne i estetyczne Rousseau nie były do tej pory przedmiotem gruntownych badań muzykologicznych. Tym bardziej cenna jest dokonana przez autora krytyczna analiza myśli Rousseau w ścisłym odniesieniu do źródeł: kompletu pism estetyczno-muzycznych, korespondencji, *Wyznań*, *Nowej Heloizy*. Autor uwzględnił aktualny stan badań, odwołując się do prac poświęconych muzycznej estetyce Rousseau, wśród których najważniejsze są ujęcia konfrontujące stanowiska Rousseau i Rameau, pozycje monograficzne inspirowane poglądami Rousseau, czy wreszcie te ostatnie rozpatrywane w optyce przesłanek lingwistycznych i antropologicznych.

Książkę otwiera rozdział *Okres młodości i edukacja muzyczna*. Okazuje się, że młodość przyszłego *homme de lettre* była mozaiką najrozmaitszych doświadczeń, któ-

re uformowały osobowość bogatą, łączącą poznawczą intuicję z zapalem autodydakty. Perypetie młodego Rousseau Skowron omawia na sposób anegdotyczny, sygnalizując jednakże te wątki w jego biografii, które ukierunkowały jego przyszłe sądy i kompetencje muzyczne. W rozdziale poświęconym życiu Rousseau nie brakuje również wzmianek na temat muzycznego życia XVIII-wiecznego Paryża. Jego obraz oddają dokładnie sporządzone w obszernych przypisach biogramy postaci (kompozytorów, teoretyków) oraz komentarze na temat znaczących kompozycji i traktatów muzycznych w owym czasie.

Dokonana przez Z. Skowrona analiza faktów biograficznych Rousseau z perspektywy późniejszej jego działalności muzykograficznej pozwala zrozumieć i poznać psychologiczne aspekty jego doświadczeń życiowych, a tym samym wyjaśnić motywację, która skłaniała Rousseau do ciągłego, a wręcz obsesyjnego pogłębiania wiedzy muzycznej.

Interesujący jest rozdział *Pierwsze rozprawy*, który ukazuje pierwsze kroki Rousseau w publicystyce muzycznej i społeczno-kulturowej. Szczegółowo dokonane przez autora książki rozpatrzenie treści pierwszych rozpraw Rousseau, w tym projektu muzycznej notacji cyfrowej i dwóch dysertacji społeczno-kulturowych, pozwala dostrzec uzdolnienie Rousseau do twórczego i krytycznego myślenia, lekkość pióra oraz niezwykłą elokwencję.

Problematyka dotycząca opery jest najważniejszym wątkiem myśli muzycznej Rousseau i jej właśnie Skowron poświęcił w swojej książce najwięcej miejsca. Stanowisko estetyczne Rousseau jest wypadkową refleksji z perspektywy *homme de lettres*, miłośnika muzyki scenicznej oraz kompozytora mającego w dorobku chociażby skrytykowaną publicznie przez Rameau w salonie Pouplinière operę *Les muses galantes* z 1745 roku. Pytanie o stylistyczne, estetyczne założenia gatunku operowego poprowadziło Rousseau do publikacji serii tekstów, w których zmieniał swoje poglądy co do wartości opery francuskiej i włoskiej oraz wpisał się na dobre w słynny spór buffonistów z antybuffonistami. Spór dotyczył wzorca dzieła operowego, za który buffoniści uznawali włoską operę komiczną (*buffa*), zaś antybuffoniści operę francuską w typie *tragédie lyrique* stworzonym przez J.B. Lully'ego. Za przyczynę sporu, a w każdym razie jego »katalizator«, zwykło się uważać wystawienie w Paryżu w 1752 roku opery *buffa La serva padrona* G. B. Pergolesiego.

Wśród tekstów o tematyce operowej znajdują się *Lettre sur l'opéra italien et français*, *Lettre à M. Grimm*, *Lettre sur la musique française*, *Lettre à M. Burney* oraz *Fragments d'observations sur l'Alceste de Gluck*.

W *Lettre sur l'opéra italien et français* Rousseau porównuje dwa modele opery, włoski i francuski, przyjmując za kryterium jakość tekstu opery. Deklarując się ostatecznie jako zwolennik opery francuskiej, Rousseau podkreślał typowy dla oper włoskich rozdzźwięk pomiędzy środkami muzycznymi a przekazywaną treścią literacką oraz podważający prawdopodobieństwo zaistniałych na scenie sytuacji śpiew o wyszukanej artykulacji. Mimo, że za wzór Rousseau uważał operę francuską, to jednak piękno i doskonałość melodii oper włoskich jest dla niego wyjątkowa, o czym przypominają cytowane w książce fragmenty *Wyznań*.

Lettre à monsieur Grimm to kolejna wypowiedź Rousseau w sprawie opery. Napisany anonimowo, 29-stronicowy list Rousseau był otwartą krytyką stylu operowego Rameau. Niewątpliwie *Lettre à monsieur Grimm* to punkt zwrotny w poglądach Rousseau na operę francuską. Negatywna tym razem ocena opery francuskiej wynikała z rosnącego w siłę przekonania o wyższości opery włoskiej i prawdopodobnie nie wolna jest od podtekstu osobistego, na który składa się narastający konflikt personalny z Rameau.

Pełna afirmacja włoskiej opery nastąpiła w *Lettre sur la musique française*. Wskazanie na niestosowność języka francuskiego w operze odebrana była w kręgach elity intelektualnej Paryża jako prowokacja historyczna i polityczna. Co więcej, list Rousseau był niejako pokłosiem wrażeń związanych z występami włoskiej trupy buffonistów w Paryżu od sierpnia 1752 do marca 1754 oraz z wystawieniem słynnej *La serva padrona*. Język włoski, dźwięczny, słodki, harmonijny, odpowiednio akcentowany i spełniający wymogi operowej konwencji, Rousseau przeciwstawiał językowi francuskiemu, którego niedostatki fonetyczne prowadzą do zaburzenia proporcji między dźwięcznością tekstu a wysokościami dźwięków. Publicystyczny ton Rousseau stawał się wręcz bezlitosny i miażdżący dla opery francuskiej. W ostatniej części listu czytelnik dowiaduje się, iż „śpiew francuski jest ciągłym ujadaniem”; że „harmonia tego śpiewu jest prymitywna”; że „arie francuskie wcale nie są ariami”; że francuski recytatyw wcale nie jest recytatywem” i że ostatecznie: „(...) Francuzi nie mają muzyki i nie mogą jej mieć, a jeśli kiedykolwiek będą jakąś mieli, to tym gorzej dla nich”.

Testamentem muzycznym Rousseau nazwany jest przez Skowrona list Rousseau do angielskiego muzykografa Charlesa Burney’a. Istotna dla dyskusji operowej jest druga jego część, zawierająca poglądy Rousseau na temat reform operowych Glucka. Nawiązując zarówno do francuskiej, jak i włoskiej tradycji operowej, Gluck zaproponował nowy model opery, w której muzyka była ściśle podporządkowana akcji dramatycznej. Propozycja Glucka znalazła między innymi odzwierciedlenie w podziale dzieła na akty i sceny; nowym typie uwertury, której ekspresja korespondowała z akcją dzieła; w formalnym i technicznym uproszczeniu partii solowych na rzecz siły wyrazu oraz zwiększeniu roli chóru. Reforma Glucka niosła idee klasycyzujące, których przejawem była chociażby tematyka oper, zamykająca się w kręgu mitologii greckiej. Komentując rozwiązania w *Alceste*, Rousseau zaakceptował rozwiązania, które Gluck zaproponował dla opery francuskiej i zrewidował jej wcześniejszą, negatywną ocenę. Stając się admiratorem twórczości Glucka, Rousseau dostrzegł w niej idealną syntezę melodii i słowa, ideał *tragedie lyrique* i wzorzec twórczości operowej na przyszłość.

Obok tematyki operologicznej, zainteresowania Rousseau obejmowały problem melodyki, co wiązało się z jego poglądami o charakterze antropologicznym i kulturowym. Fundamentem koncepcji melodii był związek muzyki i języka, jako narzędzia komunikacji. Według Rousseau, melodia miała odzwierciedlać te własności prozodii języka (intonacja i akcent), które decydowały o stopniu jego „muzyczności”. Co więcej, źródłem melodii nie była harmonia (fizyczne drgania dźwięku), ale natura człowieka: natura fizyczna (głos wydobywany z głośni i słuch oceniający jego intona-

cję) oraz natura moralna (komunikowanie i ekspresja). Należy podkreślić, że koncepcja melodii Rousseau posiada również wymiar historyczny; kształtowanie się melodii jest dziejowym procesem, którego ramy stanowi historia ludzkości i cywilizacja starożytnej Grecji. Istota melodyki stała się kwestią polemiczną z Rameau. Tym cenniejsza jest konfrontacja poglądów adwersarzy dokonana przez Skowrona, pozwalająca ujrzeć ich rozbieżności. Okazuje się bowiem, że tak jak dla Rousseau geneza melodii ma wyjaśnienie antropologiczne i wiąże się z ewolucją głosu mówionego, tak dla Rameau argumenty natury ewolucyjnej i historycznej nie grają żadnej roli, gdyż melodia jest dla niego wypadkową harmonii, a zatem rezultatem panujących reguł rzemiosła muzycznego.

Rozdział zamykający charakterystykę muzycznej refleksji Rousseau dotyczy *Dictionnaire de musique*. Wybór haseł wraz z ich omówieniem pozwala wyłuskać idee o charakterze preromantycznym. Wśród haseł znajdują się między innymi: „smak”, „imitacja”, „melodia”, „aria”, „ekspresja”, „wrażliwość”, „geniusz”. Ich treść świadczy o modyfikacji poglądów wpisujących się w estetykę muzyczną XVIII wieku. Podstawowymi wyznacznikami wartości dzieła muzycznego są dla Rousseau: indywidualność, subiektywizm, poruszenie i ekspresja. Uczucie staje się celem sztuki i nada mu sens. Na pierwszym planie jest u Rousseau twórca, który przez sztukę wyraża swoje emocje i idee. Preromantyczna jest u Rousseau idea *prima intenzione*, czyli twórczego i spontanicznego pomysłu, w którym wyczerpuje się koncepcja muzyki bez uprzedniego rozumowego oglądu możliwych rozwiązań technicznych. Preromantycznie zabarwione jest również pojęcie geniuszu. Rousseau odchodzi w nim od szablonowej formy słownikowej definicji i zmienia ją w inwokację do młodych artystów. Geniusz Rousseau to metaforyczny ogień duszy, wrodzony dar wyrażania uczuć przez sztukę i ich przez nią wzbudzania. Pożądany efekt przyjemności u odbiorcy daje współdziałanie dwóch typów ekspresji – ekspresji kompozycji i ekspresji wykonania. Ale geniusz, takim, jak go pojmuje Rousseau, nie jest jeszcze idealnym geniuszem romantycznym; jest raczej geniuszem późno oświeceniowym, a nawet – rzecz można – geniuszem „konkretnym”, identyfikowanym bezpośrednio z muzyką włoską kręgu neapolitańskiego i tradycji *Metastasia*.

Warto też podkreślić, że konstrukcja książki jest niezwykle przemyślana, a jej układ bardzo klarowny. Jest napisana językiem precyzyjnym i jasnym, który sprawia, że porównania, odniesienia, relacje i wnioski są wyjątkowo czytelne. W styl pracy wpisuje się profil informacyjny, kronikarski oraz analityczno-krytyczny. Lekkości dodaje anegdota oraz fragmenty źródłowe. Uwagę zwraca także starannie sporządzona bibliografia obejmująca współczesne edycje, polskie przekłady, korespondencję Rousseau, materiały źródłowe, literaturę przedmiotu oraz indeks osób i dzieł. Książka wydana jest w sposób niezwykle staranny; zawiera ryciny i kolorowe ilustracje.

ELIZA KRUPIŃSKA, M.A., doctoral candidate at the Department of Philosophy, Jagiellonian University, Cracow, Poland. E-mail: elizakrupinska@gmail.com